

A tolmácsoláshoz szükséges képességek és a tolmács-személyiség alakulása napjainkban. Képességfejlesztés a Tolmácsolás-gyakorlat órán

The interpreter's competences and the interpreter's personality today. Competence development in the lesson "The practice of interpretation"

The paper aims to analyze the structure of the interpreter's personality and the system of competences that characterize the ideal interpreter today: both of these factors have changed a lot in the past few decades.

The complex system of competences required by the interpreter such as linguistic, cultural and professional skills, also includes a number of other important abilities like cognitive, affective and social skills that the interpreter has to use creatively in a multifaceted, multicontextual situation like interpretation.

The paper reveals the different ways of developing the students' professional skills as well as their personality during the interpretation class.

1. Bevezetés

A tolmácsolással kapcsolatos tanulmányok közül jó néhány elemzi és próbálja megválaszolni a kérdést: Ki válhat jó tolmáccsá? Milyen az ideális tolmács személyisége?

A magas szintű nyelvi és kulturális kompetencián, az általános és szakmai műveltségen túl *kognitív készségek* (analízis és szintézis, összefüggések felismerése, memóriahasználat, reakciógyorsaság, koncentrálóképeség, problémamegoldás, kreativitás, metakogníció, tudásanyag kezelése, szimultaneitás stb.), *affektív készségek és személyiségjegyek* (önismeret, empátia, intuíció, érzelmi intelligencia, önbizalom, szociabilitás, rugalmasság stb.) hosszú sora játszik kiemelkedően fontos szerepet a „*komplex tolmácsolási képességrendszer*” kialakulásában.

A tolmácsolási tevékenység feladat- és célorientált, amely során a tolmácsnak jól meghatározott szerepe van egy igen soktényezős kontextusban, amelyben a fent említett *készségeket kell kreatívan, a konkrét tolmácsolási helyzethez igazodóan alkalmaznia.*

A tolmácsoktól elvárt kompetenciák összessége, úgymint az ideálisnak mondható tolmács képe átalakulóban van. Egy a személyiségjegyeiben kevésbé sztereotipizált figura, illetve a tolmácsszolgáltatás sokkal pragmatikusabb, interaktívabb értelmezése látszik kialakulni.

2. Az Európai Bizottság EMT kompetenciarendszere

2009-ben az Európai Bizottság meghirdette az EMT Projectet, amelynek célja az európai fordítóképzések harmonizációja. Nem elsősorban a képzési programok összehangolására, mint inkább *az elvárt kompetenciák egységesítésére* törekedtek.

Ugyan az EMT kompetenciarendszere (l. www.ec.europa.eu/emt) a fordítók képességeit írja le, feltétlenül irányadó a tolmácshallgatók számára is, és elgondolkodtató a tolmács-fordító szakma alakulásának szempontjából.

Az EMT hat fő és 48 alkompetenciát ismertet. A hat fő kompetencia:

- 1) szolgáltatói kompetencia (20 alkompetencia, ebből 13 interperszonális és 7 szövegproduktív kompetencia)
- 2) nyelvi kompetencia (3 alkompetencia)
- 3) interkulturális kompetencia (11 alkompetencia, ebből 3 szociolingvisztikai és 8 szövegdimenziós kompetencia)
- 4) információkezelő kompetencia (6 alkompetencia)
- 5) tematikai-terminológiai kompetencia (3 alkompetencia)
- 6) technológiai kompetencia (5 alkompetencia).

Megállapítható, hogy, ugyan elvileg nincs hierarchia a kompetenciák között, mégis kiemelkedően nagy hangsúlyt kap a fordító/tolmács *szolgáltató* mivolta, ezen belül is kiemelkedően fontosak az interperszonális tényezők, azaz például, hogy hogyan tárgyaljunk a megbízóval, hogyan kövessük a piac igényeit, hogyan rendezzünk etikai problémákat, hogyan dolgozzunk csapatban, mi is a tolmács/fordító társadalmi szerepe stb.

Szintén meghatározóak az *interkulturális kompetenciák, a nyelvi funkciók, az interakciós szerepek felismerésének* jelentősége, a kultúrafüggő információk, az implicit tartalmak kiszűrése, a szövegalkotás a retorikai standardok figyelembevételével stb.

Kevesebb a nyelvi, fordítás- és tolmáctechnikai készség, nagy része nyilván magától értetődő alapvető elvárásnak minősül.

Egyértelműen hangsúlyos szerepe van az *információkezelő képességnek*, ami korunk többé vagy kevésbé megbízható információktól fuldokló világában alapvetően szükséges.

3. Korunk tolmács-személyisége

3.1. A szakirodalom, különösen az 1990-es évekig, egyértelműen meghatározta, hogy ki is az igazán tolmácsnak alkalmas személyiség. A klasszikus tolmácsiskolák tanítása szerint tolmácsnak egyenes születnünk kell. A tolmácsstanárok a mai napig gyakran a saját személyiségüket írják le, ha az ideális tolmácsot kell jellemezniük.

A jó tolmács meghatározására általában a következő 10-12 jellemző tér vissza különféle összetételben, gyakran szembeállítva a fordításhoz szükséges képességekkel: *extrovertált, jól szocializált (szemben az introvertált fordítóval), kicsit exhibicionista, magabiztos, kimagaslóan jó memóriával rendelkezik, gyors a reakcióideje, jó a koncentrációs készsége, képes a figyelem megosztására, átlagosnál jobb fizikai és idegi állóképessége van, jó előadói tulajdonságokkal rendelkezik, intellektuális kíváncsiság jellemzi, diplomáciai érzékkel bír.* Kiemelkedően nagy figyelemmel vizsgálja, és nagy szerepet tulajdonít több szerző a *koncentráció és az intellektuális kíváncsiság* fontosságának, az *analízisre és szintézisre való képességnek*, az *önkontrollnak* (pl. SELESKOVITCH 1978), a *frusztráció és az alárendelt szerep túrésának, a problémamegoldásnak* (pl. HENDERSON

1980) vagy a *stressztűrésnek*. (pl. COOPER 1982). OLDMAN (1995) hangsúlyozza, hogy a *tolmács tudatos, rendszerető személyiségtípus, erős morális értékrenddel, keményen dolgozó, mások elvárásainak megfelelni vágyó*.

A tolmácsképzések felvételi alkalmassági vizsgái is gyakran a fentebb említett, sztereotipizált személyiségjegyek meglétét mérő tesztek tartalmaztak/tartalmaznak.

3.2. A mai tolmácsfigura képe átalakulni látszik. Legalább három alapvető tendenciát megállapíthatunk:

a) Úgy tűnik az egyéni személyiségjegyek alapján nem annyira determinált, hogy ki válhat jó tolmáccsá.

b) Egy olyan, igen sokrétű (a korábbiakhoz képest átrendeződött összetételű) képességrendszeréről beszélünk, amely képességek nagy része fejleszthető.

c) Rendkívül nagy a verseny. Sokan rendelkeznek igen magas szintű nyelvi és kulturális ismeretekkel. A különlegesen jól kommunikáló, egyéni „tolmács-képességrendszerét” jól használó tolmács nagy előnyre tehet szert.

ad a) Számos empirikus kutatás bizonyítja, hogy nincs szignifikáns különbség a tolmácsok és fordítók között az extrovertáltság és introvertáltság és egyéb tipikusan tolmácsokra vagy fordítókra jellemző, feltételezett személyiségjegyek túlsúlyát illetően. SCHWEDA-NICHOLSON (2005) MBT személyiségteszt alapján vizsgálta tolmács és fordítóhallgatók személyiségjegyeit és azt találta, hogy túl az extro- és introvertált indikátor páron túl nincs szignifikáns különbség 1. intuitív illetve józanul észlelő, (*intuitive/sensing type*); 2. logikusan cselekvő, önkontrollal bíró illetve nyitott, toleráns, spontán (*judging/perceiver type*) személyiségindikátor párokat illetően sem. Egyedül a döntéseiben nyugodt, analízáló, jól koncentráló típus volt domináns a tolmácsok közt szemben a szubjektíven, személyes élmények alapján döntő, csapatjátékos típusú személyiséggel. (*thinking/feeling type*).

ad b) Eltolódni látszik a képességek fontosságának egyensúlya (amint azt az EMT kompetenciáknál is láttuk). Fontosabb a *tolmács, mint szolgáltató szerep. A szervezőkészség, a tárgyalási készség, a problémamegoldás, a kapcsolatteremtési és fenntartási képesség, az erkölcsi/etikai szilárdság, a bizalomkeltés képessége, a felelősségvállalás, a helyes önértékelés, a helyzetfelismerés* egyértelműen elsődleges elvárások.

A *kreativitás* is középpontba kerül: a tolmács fogékony kell, hogy legyen a nyelvi változásokra, kreatív nyelvi megoldásokat kell, hogy találjon a napjainkra jellemző nem egyértelmű, zavaros, kevésbé koherens „kreatív” diskurzusok esetében, kreatívan korrigálnia kell a nyelvi szereptévesztéseket, illetve a tolmácsolási helyzetben is nagyon fontos a helyzetfelismerés, a gyors, kreatív problémamegoldás.

A procedurális tudás, a *tudásanyag kezelése*, nagy mennyiségű információ rendkívül gyors feldolgozása, az önfejlesztés, az új információk egyesítése a korábbiakkal alapvető elvárás.

ad c) Jóval nagyobb a szerepe a *tolmács kommunikációjának: az empátia, az interakciós szerep és funkció felismerése, az interkulturális kompetencia, a szellemi és érzelmi nyitottság kulcsfogalmakká váltak*.

4. A tolmács kommunikációja: érzelmi intelligencia, kommunikációs intelligencia, tolmácsintelligencia

A tolmács mindig egy adott kommunikációs szituáció kulcsa. Úgy kell a képességeit felsorakoztatnia, hogy az adott helyzetben, az adott célhoz igazodva biztosítsa a többnyelvű szituációban a kommunikáció sikerességét és zavartalan-ságát, mintha a kommunikáció tolmács nélkül zajlana. Az, hogy éppen mely képességeire van nagyobb szükség (empátia, kreativitás, problémamegoldás, interkulturális közvetítés) mindig a konkrét helyzettől függ. A kommunikáció úgy zajlik, „mintha ott sem lenne a tolmács”, de valójában nagyon is részese, a szó legteljesebb értelmében *nyelvi, kulturális, kommunikációs mediátora* a szituációnak.

Ahhoz, hogy valóban „profi szolgáltatást” nyújtson, *magas szintű érzelmi és kommunikációs intelligenciával* kell rendelkeznie. A magas érzelmi intelligenciával (EQ = *emotional quotient*) rendelkező ember képes észlelni, felismerni, tudatosítani és szabályozni a saját és mások érzelmeit. Jobban figyel a másokra, jobban megérti a kommunikációs célokat, így világosabban tudja közvetíteni a partnerek gondolatait, céljait. Minél magasabb a tolmács EQ-ja, annál pozitívabban kezeli a tolmácsolási szituációval együtt járó stresszhelyzetet; magas nyomás alatt is képes rendszerezni a gondolatait, megtalálni a megoldást egy adott problémára.

A magas „CQ-val” („*communication quotient*”) rendelkező ember kommunikációs ismereteit és technikáit (adott esetben pl. egy multilingvális és multikulturális tárgyalási szituációra vonatkozó kommunikációs technikákat, tolmácsolási stratégiákat és interkulturális kommunikációs ismereteket) az adott helyzetnek legmegfelelőbben képes alkalmazni a kommunikációs cél elérése érdekében.

Egy mai tolmácsának egyrészt alkalmazkodnia kell a megváltozott, felgyorsult kommunikációs metódusokhoz, másrészt a nyelvi közvetítés megszaporodott kommunikációs szituációi komplex feladatrendszeréhez is. Gondoljuk végig a tolmácsolási helyzetek sokaságát a közösségi tolmácsolás palettájától kezdve a konferenciatelefonos megbeszéléseken át a médiatolmácsolás változataiig.

Ha a tolmács önmaga meggyőző kommunikációs rendszerrel bír, értudatos, jó az önismerete, hiteles, jó kapcsolatteremtő és megtartó képességekkel rendelkezik, akkor értelemszerűen jobban tud menedzselni egy többpólusú, különféle kommunikációs célokat tartalmazó szituációt, jobban kezeli a felmerülő konfliktusokat, etikai problémákat, empátiával sőt pedagógiai érzéssel fordul a tárgyaló felekhez, mintegy „összefésüli” a diskurzusokat.

A tolmács személyisége a munkaeszköze, ismernie kell a lehetőségeit és a korlátait: a személyes hatékonyságnövelést, a tudatosságot tehát oktatni kell. Sok megbízó az alapvető tolmácskézségeken túl éppen azért kedvel jobban és alkalmaz többet egyes tolmácsokat, mert személyiségük a garancia arra, hogy a még a legstresszesebb helyzetben is magabiztos, türelmes, toleráns marad.

Beszélhetünk tehát *tolmácsintelligenciáról*? Feltétlenül. Arról a képességről, amely egyrészt az érzelmi intelligenciára másrészt a kommunikációs intelligenciára, továbbá arra a képességre alapozva, hogy a tolmácsoláshoz szükséges

készségek, tolmácsolási stratégiák komplex rendszeréből a helyzetben legmegfelelőbbeket alkalmazza, lehetővé teszi, hogy a tolmács az adott többnyelvű kommunikációs szituációt a lehető legsikeresebbé tegye.

5. A tolmácsolás-gyakorlat módszertani lehetőségei a tolmácsolási képességek fejlesztésére

A tolmácsolás-gyakorlat metodológiájában a mai napig nyitott kérdés, hogy melyek azok a készségek – *a szorosán értelmezett nyelvi receptív készségek és produktív készségeken túl*, amelyeket feltétlenül fejlesztenünk kell a tolmácsolás gyakorlat órán? Egyszerűen nagyszámú feladattal árasztjuk-e el a hallgatókat, hiszen a tolmácsolási készségek kialakulásához az igen nagy ismétlésszám, a gyakorlattal eltöltött órák száma létfontosságú, vagy mindezt szükséges egységes rendszerbe, átgondolt metodológiába szervezni?

5.1. A módszer kialakításakor mindenképpen figyelembe kell venni *néhány alapvető módszertani szempontot*:

- a) Fontos tudatosítani, hogy melyek azok a készségek, amelyeket könnyebben sajátítunk el, és melyek azok, amelyek szükségesek ahhoz, hogy egy másik ráépüljön.
- b) Feltétlenül ügyelni kell a fokozatosságra: ha könnyebb/könnyített szövegekkel indítunk, jobban rá tudjuk hangolni a hallgatókat, hogy képesek legyenek egyéb, nagyon fontos készségekre figyelni (pl. testbeszéd, prozódia stb.).
- c) Sok tolmácsnak saját, egyedi és igen bevált technikái vannak. Segíteni kell a hallgatóknak megtalálni azokat, tehát a tolmácsolási stratégiákat, technikákat alternatívaként, egyénileg kombinálható eszköztárként kínálni. Ahogyan minden hallgatónak egyéni tanulási stílusa van, úgy várhatóan egyéni lesz a sikeres tolmácsolási stratégiarendszere is. Igyekeznünk kell a tolmácsolás-gyakorlat oktatását is individuálissá tenni.
- d) A kognitív és emotív rendszer interaktív működése mára már sokszorosan bizonyított tudományos tény, a konstruktív tanulásfelfogás alapja. A személyes érzések, élmények megélése elmélyíti a tanulási folyamatot, hatékonyabbá teszi a memóriát, elősegíti az automatizmusok kialakulását.

5.2. Bizonyos feladattípusok, mint például *a blattolás*, egyszerre több kognitív és affektív készség fejlesztésére alkalmasak: receptív, performációs és metakogníciós készségek sorát fejlesztik (analízis és szintézis, strukturálás, összefüggések felismerése, rövid távú memória, új mentális modellek létrehozása, anticipáció, szimultaneitás stb.). A feladat elvégzése során érvényesülhet a hallgató személyisége: önállóan produkálja, kommunikálja a szöveget, ő teszi egyedivé. Módja van a monitoringra, az önmegfigyelésre és önellenőrzésre, a kreatív korrigálásra. Önbizalomra tehet szert. Odafigyelhet a szöveg nyelvi funkciójára, kiválaszthatja, korrigálhatja a regisztert stb.

A *memória feladatok* is akkor hatékonyak, ha egyszerre dolgozik az affektív és a kognitív rendszer, azaz, ha egyrészt személyes érzelmekhez, megélt emlé-

kekhez kapcsolható, másrészt, ha rendszeralapú, struktúrákat, kategóriákat rögzíthet.

A *kreativitás* több szempontból kulcsszó a tolmácsolásban és a tolmácsolás módszertanában. Egyrészt, mint fentebb láttuk, noha a tolmácsolás önmagában nem tűnik kreatív tevékenységnek, mégis szükség van kreativitásra, hiszen az eredeti üzenet elemeit kell kreatívan újravariálni, a szöveg intencióját megőrizve, számos körülményt figyelembe véve, gyakran megváltozott kulturális kontextushoz igazodva, megoldva a szintaktikai és szemantikai ambiguitásokból eredő problémákat. Szükséges oktatni a kreatív, divergens gondolkodást, *problémaszituációra épülő, vagy összefüggést kereső, „bátor” asszociációkat szorgalmazó, újrakategorizáló* lexikai feladattípusokkal. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a kreativitást a leginkább a *belső motiváció* indítja be. A tolmácsolási készségek is, mivel a végső cél minél több automatizmus kialakítása, leginkább olyan feladatokkal fejleszthetőek, amelyek magas szintű motivációval járnak. Ezért szükségesek az *autentikust közelítő, projektjellegű, a tolmácsoló személyiségét erősen „bevonó” feladatok*, amelyek nem különállóan egyes részkészségeket fejlesztenek, hanem interaktívan az egész személyiséget „megdolgoztatva” segítenek, hogy a diák készségeit kreatívan, a konkrét tolmácsolási helyzethez igazodóan tudja alkalmazni.

5.3. Az érzelmi intelligencia és a kommunikációs intelligencia fejlesztésének lehetőségei a tolmácsolás-gyakorlat órán

Az érzelmi és a kommunikációs intelligencia fejleszthető és a tolmácsolás-gyakorlat módszertani tárába be kell illeszteni olyan feladatokat, amelyek a személyes hatékonyságot, a meggyőző kommunikációt, az etikai problémamegoldást, az empátiát fejlesztik. Néhány kiragadott példát említenék.

A tolmácsolandó szövegeket meg kell próbálni *„érzelmi oldalról”* is megközelíteni, megvizsgálni, hogy vajon mi az a cél, amit a beszélő a hallgatóságból ki akar váltani. Fontos ráérezni, hogy melyik az a pont, ahol dönteni, kell, hogy inkább a szöveghűség sérüljön, mint a cél, az üzenet. Ehhez empátia és érzelmi intelligencia kell. A *projektjellegű*, teljes tolmácsolási szituációt (az abban résztvevőket, a célokat) leíró és szimuláló feladatok alkalmasak csak a fenti a képességeknek a fejlesztésére, semmiképpen sem az elszigetelt szövegek.

Nem ritka probléma, tolmácsolási szituációban, hogy az előadó nem találja az *adott nyelvi szerephez tartozó nyelvi elemeket*. Fontos cél, hogy a tolmácsoló ezt felismerje és megtanulja korrigálni. Ehhez is szükséges a kommunikációs intelligencia. Az interneten széles skálája található *szereptévesztő nyelvi megnyilvánulásoknak* vagy akár interkulturális bakiknak, amelyek oktatásra alkalmasak.

A *közösségi tolmácsolási szituációk* (rendőrség, kórház, bíróság, biztosítótársaság) szimulálása, sőt az ilyen egyedi szituációk kitalálása kiválóan alkalmas az érzelmi intelligencia fejlesztésére, mivel ezek mindig „érzelmileg erősen determináltak” szituációk. A hallgatók ösztönösen jól érzik rá a helyzetek fonákjára, az esetleges nyelvi, kulturális, társadalmi vagy etikai problémákra, megfogalmazzák azokat, és igen kreatívan keresik a nyelvi-kulturális megoldásokat, amelyeket nyelvi közvetítőként alkalmaznának. Ezek jól felkészítenek az egyéb tolmácsolási szituációkban adódó konfliktus- és stresszhelyzetek kezelésére is.

6. Összegzés

Az utóbbi 20 évben jelentősen megváltozott a kommunikációs rendszerünk, így megváltozott a tolmács társadalmi és kommunikációs szerepe is. A megváltozott igényekhez „alkalmazkodik” az a képességrendszer és személyiségstruktúra, amely a sikeres tolmácsot jellemzi. A pedagógiai és motivációs elméletek számos újdonsággal szolgáltak a tanulási folyamat, a módszerek hatékonyságának elmélyítésére. A tolmácsképzés módszertanát is át kell gondolnunk: egy igen komplex képesség-eszköztárt kell úgy kialakítani, hogy abból a tolmácsoló majd kreatívan tudjon a nagyon is meghatározott, konkrét igényű tolmácsolási szituációban gazdálkodni. A lehető legnagyobb hatékonyság érdekében el kell sajátítanunk egy olyan pedagógiai gondolkodást, amely a személyiség kognitív és affektív oldalát egységként kezeli és próbálja fejleszteni, továbbá integrálnunk kell a kommunikációs elméletek és az érzelmi intelligenciáról szóló elméletek tolmácsolási kommunikációs szituációra is érvényes konklúzióit.

Bibliográfia

- COOPER, J., DAVIES R., TING R. L. (1982): Interpreting stress sources of job stress among conference interpreters. *Multilingua*. pp.: 97-107. Idézi: SCHWEDA NICHOLSON, NANCY (2005)
- DRABEK, MARZENA: Searching for Creativity in Simultaneous Interpreting. www.aiic.net/ViewPage.cfm/page1257
- FÁBER ANDRÁS: Speciális személyiségvonások a tolmácsolásban és a fordításban. [www.translationconference.com / 2009](http://www.translationconference.com/2009).
- GILLIS, H. (2001): Conference interpreting. A new student's comparison. *Tertium*. Krakko.
- HENDERSON, J. (1980): Sibling observed. *Babel*. XXVI:14. pp. 217–225. Idézi: Schweda Nicholson, Nancy (2005)
- JÁRMAI ERZSÉBET MÁRIA (2008): A tanulásfelfogás új paradigmája vagy eleink pedagógiai gondolkodásának esszenciája nyer igazolást? *Nyelvinfo*. 7. szám. pp. 5–22.
- KALINA, SYLVIA (2000): Interpreting competences as a Basis and a Goal for teaching the interpreters. *The interpreter's newsletter* 10. pp. 3–32.
- OLDHAM, JOHN (1995): Why You Think, Work, Love, and Act the Way You Do. New York, Bantam. Idézi: The Maryland Interpreter 2009 tavasz-nyár, 3. o.
- SELESKOVITS, D., LEDERER, M. (1978): *Pédagogie raisonnée de l'interprétation*. Didier, Párizs.
- SCHWEDA NICHOLSON, NANCY (2005): Personality characteristics of interpreter trainees. The Myers Briggs type indicator. *The interpreter's newsletter* no 13. EUT. Trieszt. pp. 109–142.
- SZABARI KRISZTINA (1995): Are interpreter's born or made? In: KRAWUTSCHKE, P.: *Connection*. Proceedings of the 36th Annual Conference of the American Translation Association.
- WEBER (1984): *Training translators, and conference interpreters*. New York. Harcourt Brace Jovamovich.
- European Master's in Translation (EMT) www.ec.europa.eu/emt